

دوره‌ی MPH اخلاق پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران: ارائه‌ی یک مدل آموزشی

علیرضا باقری^۱، فریبا اصغری^۲، باقر لاریجانی^۳

مقاله‌ی مروری

چکیده

به منظور تربیت افرادی که توانایی آموزش، نقد، بررسی و پژوهش در حوزه‌ی اخلاق پزشکی و به‌طور اعم اخلاق زیستی را داشته باشند دوره‌های کوتاه و بلند مدت متفاوتی در دانشگاه‌های سراسر دنیا ارائه گردیده است. به‌طوری که هم اینک در بعضی از کشورها دوره‌های آموزش کوتاه مدت اخلاق پزشکی نظیر Master of Public Health (MPH) اخلاق پزشکی جایگاه ویژه‌ای در پاسخ به نیاز تربیت نیروهای کارآمد در این زمینه یافته است.

در ایران دوره‌ی MPH هم‌زمان با تأسیس دانشکده‌ی بهداشت در سال ۱۳۴۲ راه‌اندازی شد و تا کنون اصلاحات قابل توجهی در برنامه‌ی درسی آن ایجاد شده است. هم اینک تعداد زیادی از پزشکان با گذراندن این دوره مشغول ارائه‌ی خدمت در نظام سلامت می‌باشند. با توجه به این که این دوره می‌تواند بستر مناسبی برای تربیت نیروهای کارآمد در زمینه‌ی اخلاق پزشکی باشد، دانشگاه علوم پزشکی تهران در سال ۱۳۸۴ مصمم گردید تا در برنامه‌ی کوتاه مدت خود در اقدامی زود بازده به برگزاری دوره‌ی MPH اخلاق پزشکی اقدام نماید. در ارزیابی که از برگزاری ۴ دوره MPH اخلاق پزشکی حاصل گردیده است می‌توان ادعا نمود که این دوره توانسته است افرادی را در این حوزه جذب نموده و آموزش داده به‌طوری که هم اکنون هر یک در حیطة‌ی فعالیت خود پاسخگوی بخشی از نیازهای اخلاقی در حوزه‌ی پزشکی و سلامت در کشور می‌باشند.

واژگان کلیدی: آموزش اخلاق پزشکی، MPH، آموزش پزشکی

^۱ استادیار، مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخ پزشکی و گروه اخلاق پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی تهران

^۲ استادیار، مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخ پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی تهران

^۳ استاد، مرکز تحقیقات غدد و متابولیسم، مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخ پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی تهران

* نشانی: تهران، بلوار کشاورز، خیابان ۱۶ آذر، پلاک ۲۱، طبقه‌ی چهارم، مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخ پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران،

تلفن: ۶۶۴۱۹۶۶۱، Email: bagheria@tums.ac.ir

مقدمه

همگام با پیشرفت علوم و فنون، سؤالات مربوط به بایدها و نبایدها در مورد کاربری فناوری‌های جدید، دامنه‌ی مباحثات اخلاق کاربردی را گسترده‌تر ساخته است. در حوزه‌ی سلامت و پزشکی نیز تغییر الگوی رابطه‌ی پزشک و بیمار، ورود اشخاص ثالث به این رابطه، بوروکراسی نظام سلامت و نیز تعهدات اجتماعی نظام خدمات سلامت علاوه بر کمبود منابع به همراه رشد سریع تکنولوژی در ارائه‌ی خدمات پزشکی، نیاز به ارزیابی‌ها و بحث‌های اخلاق پزشکی را در حد یک رشته‌ی علمی مستقل مطرح کرده‌اند (۱). هرچند آموزش اخلاق پزشکی در حد آداب و سوگندهای حرفه‌ای از قدمتی به درازای تاریخ حرفه‌ی طبابت برخوردار است، اما آموزش علمی آن تنها حدود سه دهه است که مطرح شده و مورد توجه قرار گرفته است (۲).

برای تربیت افرادی که توانایی آموزش، نقد، بررسی و پژوهش در حوزه‌ی اخلاق پزشکی و به‌طور اعم اخلاق زیستی را داشته باشند دوره‌های کوتاه و بلند مدت متفاوتی در دانشگاه‌های سراسر دنیا ارائه می‌شوند. از جمله این دوره‌ها می‌توان به دوره‌های فوق لیسانس، دکتری و فلوشیپ اخلاق زیستی و زیرشاخه‌های اخلاق زیستی اشاره کرد.

از سال ۱۹۹۰ بحث‌های اخلاقی به‌طور ویژه در حوزه‌ی سلامت عمومی مطرح شده‌اند و جای خود را در دوره‌ی Master of Public Health (MPH) نیز گشوده‌اند. در برخی دانشگاه‌ها درس‌های اخلاق در سلامت عمومی در دوره‌ی MPH به‌صورت اختیاری ارائه می‌شوند (۴، ۳) و در برخی دیگر این دروس به‌عنوان واحدهای اجباری در برنامه‌ی درسی MPH وارد شده است (۵، ۶). دروس مرتبط با اخلاق که در اغلب دانشگاه‌ها در این دوره به‌صورت اجباری یا اختیاری ارائه می‌شود عبارتند از: اخلاق در خدمات سلامت، اخلاق در پژوهش و اخلاق در سلامت عمومی (Public Health Ethics). نظر به اهمیت ملاحظات اخلاقی

و حقوقی در سیاست‌گذاری‌های خدمات سلامت، برخی دانشگاه‌ها اقدام به برگزاری دوره‌های تخصصی اخلاق و حقوق پیوسته به MPH نموده‌اند (۹-۷) تا بتوانند افرادی صاحب‌نظر در حوزه‌ی حقوق و اخلاق که پاسخ‌گوی مسائل و چالش‌های اخلاقی در بخش سلامت عمومی باشند، تربیت کنند. در این دوره‌ها دانشجویان پس از طی دوره‌ی ۲ ساله‌ی MPH بین دو تا چهار سال آموزش‌های اختصاصی اخلاق و حقوق پزشکی در حوزه‌ی سلامت را می‌بینند (۱۱، ۱۰). در برخی دانشگاه‌ها نیز MPH با گرایش‌های متفاوت ارائه می‌شود، به‌عنوان مثال در دانشگاه گرایش تاریخ و اخلاق پزشکی و سلامت عمومی به‌عنوان یکی از گرایش‌های MPH با هدف توانمند ساختن دانشجویان در آنالیز تاریخی و بررسی اخلاقی مباحث مرتبط با خدمات سلامت ارائه می‌شود (۱۲).

در این مقاله برآنیم تا ضمن بررسی تاریخ تحولات اخیر آموزش اخلاق زیستی در ایران، دوره‌ی MPH با گرایش اخلاق را که نقطه‌ی آغاز این تحولات بوده است به همراه دستاوردهای تجربه‌ی چهارساله‌ی آن مرور نماییم.

سابقه‌ی آموزش اخلاق پزشکی در ایران

آموزش اخلاق پزشکی به دلیل اهمیت و قدمت مسائل اخلاقی در این حرفه از سابقه‌ی دیرینه‌ای در ایران برخوردار است. آثار متعددی از پرداختن به ملاحظات اخلاقی طب در تاریخ ایران به چشم می‌خورد که از آن جمله می‌توان به قانون حمورابی (قرن ۱۷ قبل از میلاد)، خصوصیات پزشک در دایره‌المعارف لینکرت (قرن ششم میلادی)، پندنامه‌ی اهوازی (قرن چهارم هجری) و نیز کتاب طب روحانی و بخش‌هایی از کتاب الحاوی (محمد زکریای رازی، قرن سوم هجری) اشاره کرد (۱۳). از زمان دقیق ورود علمی این درس در آموزش پزشکی عمومی اطلاع دقیقی در دست نیست اما اولین کتاب درسی در این زمینه تحت عنوان «اخلاق و آداب پزشکی» نوشته‌ی دکتر اعتمادیان توسط دانشگاه تهران در سال ۱۳۴۲ به چاپ رسیده است. در حال حاضر این درس با

دانشگاه علوم پزشکی تهران در سال ۱۳۸۴ مصمم گردید در اقدامی زود بازده افرادی را با هدف پاسخگویی به این نیاز تربیت نماید. به این منظور گرایش اخلاق پزشکی به‌عنوان یکی از گرایش‌های دوره‌ی MPH ارائه گردید. این دانشگاه به‌طور هم‌زمان از سال ۱۳۸۵ تلاش خود را در جهت تدوین دوره‌های فوق لیسانس و دکترای اخلاق پزشکی آغاز نمود و پس از تصویب در سال ۱۳۸۷ اولین دانشجویان دوره دکترا در دانشگاه‌های تهران، شهید بهشتی و شیراز در این دوره پذیرفته و مشغول به تحصیل شده‌اند.

MPH اخلاق پزشکی

دوره‌ی MPH همزمان با تأسیس دانشکده‌ی بهداشت در سال ۱۳۴۲ راه‌اندازی شد و تاکنون اصلاحات قابل توجهی در برنامه‌ی درسی آن انجام شده است. هم‌اکنون این دوره در غالب گرایش‌های متفاوتی در طول ۱/۵ تا ۲ سال ارائه می‌شود. دروس عمومی به‌صورت مشترک در تمام گرایش‌ها در نیم‌سال اول و دروس اختصاصی هر گرایش در نیم‌سال دوم ارائه می‌گردد. هم‌چنین دانشجویان موظف به اجرای یک طرح تحقیقاتی در گرایش خود به‌عنوان پایان نامه هستند (۱۵).

از سال ۱۳۸۴ گرایش اخلاق پزشکی به‌عنوان یکی از گرایش‌های این دوره مصوب و ارائه می‌گردد. بر اساس آئین‌نامه‌ی مربوطه فارغ‌التحصیلان پزشکی می‌توانند از طریق شرکت و قبولی در آزمون کتبی و مصاحبه‌ی حضوری وارد این دوره شوند. واحدهای اختصاصی این گرایش مجموعاً ۱۲ واحد شامل: فلسفه‌ی اخلاق پزشکی، مبانی نظری اخلاق، تاریخ اسلامی، مبانی حقوق و حقوق پزشکی، مبانی فقه و فقه پزشکی، اخلاق پزشکی بالینی و جامعه‌شناسی پزشکی است. در ذیل شرح مختصری از هر یک از این واحدها ارائه می‌گردد:

● *فلسفه‌ی اخلاق پزشکی*: در این درس دانشجویان از دیدگاه فلسفی و نظریه‌های اخلاق، نقاط قوت، محدودیت‌ها و جایگاه و شأن اخلاقی آن‌ها در زندگی آشنا می‌شوند.

عنوان تاریخ و اخلاق پزشکی در غالب ۲ واحد درسی ارائه می‌گردد و علی‌رغم ابلاغ برنامه‌ی درسی این واحد از سوی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی هر یک از دانشگاه‌ها محتوای درس را به فراخور توانایی خود در ارائه‌ی آن تغییر داده‌اند و می‌توان گفت برنامه‌ی یکسان و مورد توافقی در مورد این واحد درسی در دانشگاه‌های مختلف وجود ندارد.

در دانشگاه علوم پزشکی تهران نیز تا قبل از بازنگری برنامه‌ی درسی اخلاق پزشکی در سال ۱۳۸۵، به مدت ۱۰ سال گروه پزشکی قانونی متولی ارائه‌ی این درس بود. در سال ۱۳۸۵ با نیازسنجی انجام یافته و توافق نظر مسئولان بر ضرورت بازنگری برنامه‌ی درسی، اصلاحات قابل توجهی در محتوا، شیوه‌ی آموزش و روش ارزشیابی دانشجویان اعمال شد که ارزیابی‌ها حاکی از اثربخشی نسبی این اصلاحات است. در همان سال نیز گروه مستقل اخلاق پزشکی به شکل مجازی تشکیل گردید. مطالعه‌ی شیدفر و همکاران در سال ۱۳۸۶ نشان داد که تنها ۶ دانشگاه کشور (۲۷/۳ درصد) گروه مشخص و مستقلی برای آموزش اخلاق پزشکی داشتند و در سایر دانشگاه‌ها دپارتمان‌های دیگری هم‌چون پزشکی قانونی، معارف و یا معاونت آموزشی دانشگاه مسئول آموزش این درس بودند (۱۴).

با توجه به عدم وجود متخصصان اخلاق پزشکی، تدریس این درس را اغلب متخصصانی از رشته‌های مختلف پزشکی به عهده دارند که معمولاً بر اساس علاقه‌ی فردی و بسته به میزان دسترسی‌شان به منابع، با مطالعه‌ی خودآموز، توانمندی نسبی در ارائه‌ی این درس به‌دست آورده‌اند. آموزش نظام‌مند افرادی در این حوزه که بتوانند آموزش درس اخلاق را به شیوه‌ای علمی و مؤثر انجام دهند از نیازهای بارز و محسوس تمامی دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور است. در مطالعه‌ی فوق نیز دانشگاه‌ها مهم‌ترین اولویت‌هایشان در ارتقاء آموزش اخلاق را آموزش مدرسین اخلاق و تربیت نیروهای متخصص اخلاق ذکر کرده‌بودند (۱۴). در همین راستا

هم‌چنین دانشجویان نحوه‌ی رویکرد هر یک از دیدگاه‌ها را در پاسخ به تنگناهای اخلاقی می‌آموزند.

● قواعد فقهی و مبانی فقه پزشکی: آشنایی با کلیات روش استنباط فقهی و قواعد فقه به منظور کسب توانایی لازم برای طرح سؤالات فقهی در حوزه‌ی علوم پزشکی و امکان تبادل نظر و درک نظرات فقهی هدف اصلی از ارائه‌ی این واحد است.

● مبانی حقوق و حقوق پزشکی: آشنایی با مفاهیم کلی، تقسیمات اصلی و منابع حقوق و موقعیت پزشک و پزشکی در نظام پزشکی حقوقی ایران، تسلط کافی بر قوانین موجود حاکم بر بخش سلامت تمرکز اصلی این درس است.

● مبانی نظری و تاریخ اخلاق اسلامی: آشنایی با اصول نظری اخلاق اسلامی به منظور استنباط احکام اخلاقی و فهم پیچیدگی‌های اخلاقی در حوزه‌ی پزشکی. به‌علاوه دانشجویان با برخی از دیدگاه‌های مهم در تاریخ اسلام در حوزه‌ی مبانی نظری آشنا می‌شود.

● جامعه‌شناسی پزشکی: لزوم آشنایی فارغ‌التحصیلان این رشته با مفاهیم کلی جامعه‌شناسی خصوصاً با رویکرد نظام سلامت و مفاهیمی چون سلامت اجتماعی، عدالت اجتماعی و ... به منظور ایجاد جامعیت بیشتر نگرش‌های تحلیلی دانشجویان هدف اصلی ارائه‌ی این واحد درسی است.

● اخلاق پزشکی عمومی: ارائه‌ی این درس دانشجویان را در شناخت جنبه‌های انسانی و اخلاقی حرفه‌ی پزشکی توانمند ساخته، زیربنای دانشی و مهارتی لازم برای تصمیم‌گیری اخلاقی به روش صحیح را ایجاد نموده و دانشجویان را در زمینه‌ی به‌کارگیری این دانش و مهارت در تجزیه و تحلیل مسائل و تصمیم‌گیری اخلاقی توانمند می‌سازد. در این درس تأکید خاصی بر روی مباحث اخلاقی مطرح در آغاز و پایان حیات، رابطه پزشک و بیمار، پیوند اعضا و ژنتیک شده است و موارد بالینی (case) در هر یک از موضوعات، مورد تجزیه، تحلیل و بحث قرار می‌گیرند.

طی این دوره مهارت دانشجویان در زمینه‌ی تفکر منطقی

و تحلیل موارد بالینی اخلاق پزشکی ارتقاء می‌یابد. درس‌ها به‌صورت سخنرانی و ارائه‌ی موارد بالینی و بحث ارائه می‌شود و کلیه‌ی دانشجویان در بحث‌های کلاسی شرکت خواهند کرد. هر دانشجوی ارائه‌ی یک بحث و هم‌چنین هدایت سه بحث در کلاس را تحت نظارت استاد به عهده خواهد داشت.

دانشجویان در پایان دوره درس‌های مربوط به خود را به‌صورت مقاله تهیه و ارائه خواهند کرد. آزمون پایان دوره به‌صورت تحلیل اخلاقی موارد بالینی است.

دانشجویان MPH اخلاق پزشکی در طی دوره به‌صورت هفتگی در ژورنال کلاب شرکت نموده و در هر جلسه یکی از دانشجویان یک مقاله را ارائه می‌نماید.

● کارورزی: هر یک از دانشجویان در پایان دوره پس از انتخاب موضوع تحقیق و تهیه پروپوزال و تصویب آن در شورای پایان‌نامه‌های MPH در دوره‌ی کارورزی کار تحقیقاتی خود را آغاز می‌نمایند و پس از اتمام آن باید در جلسه‌ی دفاعیه آن را مطرح نمایند. در این دوره دانشجویان ضمن حضور در رشته‌های تحقیقاتی مرتبط با عنوان پایان‌نامه‌های خود و حضور در مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخ پزشکی و کتابخانه‌ی مجهز آن فرصت مناسبی را جهت انجام پژوهش خود خواهند داشت.

فارغ‌التحصیلان این رشته تاکنون توانسته‌اند چندین پایان‌نامه‌ی کاربردی را به پایان ببرند. نتایج حاصل از تعدادی از این پایان‌نامه‌ها هم‌چون:

- نگرش بیماران، پزشکان و پرستاران در خصوص رعایت مفاد منشور حقوق بیمار و میزان رعایت آن در سال ۱۳۸۵؛

- ملاحظات اخلاقی در پژوهش بر روی حیوانات؛

- ملاحظات اخلاقی در تحقیقات بر روی سلول‌های بنیادی؛

- ملاحظات اخلاقی در تحقیقات نانو تکنولوژی؛

مبنایی برای تدوین دستورالعمل‌های ملی در موضوع

منابع

- 1- Coutts MC. Teaching ethics in the health care setting. <http://bioethics.georgetown.edu/publications/copenotes/sn16.pdf> (accessed in Feb 2010)
- 2- Goldie J. Review of ethics curricula in undergraduate medical education. *Med Educ* 2000; 34(2): 108-19.
- 3- Anonymous. Graduate Coursework Programs, The University of Melbourne, http://www.sph.unimelb.edu.au/future/coursework/health_ethics (accessed in Jan 2010)
- 4- Anonymous. Master of Public Health (MPH), The University of Adelaide, 2009. http://www.adelaide.edu.au/programfinder/2009/mpubh_mpubhlth.html (accessed in Feb 2010)
- 5- Anonymous. Master of Public Health Program, University of Illinois College of Medicine Rockford. <http://www.uirockford.com/programs/mph/> (accessed in Jan 2010)
- 6- Jakusovaite I, Bankauskaite V. Teaching ethics in a master program in public health in Lithuania. *J Med Ethics* 2007; 33(7): 423-7.
- 7- Nixon K. Master of Public Health Program, Department of Public Health Sciences, The School of Medicine, University of Virginia. www.healthsystem.virginia.edu/internet/phs/mph/Mph-hand-out-07-08.pdf (accessed in Feb 2010)
- 8- Anonymous. Juris Doctor/Master of Public Health. http://www.law.georgetown.edu/joint_degree/jdmph.html (accessed in Feb 2010)
- 9- Anonymous. Joint Degree in Law and Public Health, University of Pittsburgh. <http://www.pitt.edu/~bioethic/progoffotherprogs.htm#JDMPH> (accessed in Feb 2010)
- 10- Anonymous. MPH Combined Programs, Johns Hopkins University, 2009. http://www.jhsph.edu/academics/degreeprograms/mph/prospective_students/dual_degrees.html (accessed in Feb 2010)
- 11- Anonymous. Dual Degree Programs, Saint Louis University School of Law. <http://law.slu.edu/handbook/chapters/ch08/C.html> (accessed in Feb 2010)
- 12- Anonymous. History and Ethics of Public Health and Medicine, Columbia University. <http://www.mailman.columbia.edu/academics>

مرتبط با آن قرار گرفته و و هم اکنون در مرحله‌ی نظرخواهی و مشورت به‌طور گسترده به منظور نهایی کردن دستورالعمل یا راهنمای کشوری در آن موضوع می‌باشند.

بحث و نتیجه‌گیری

از بدو تأسیس این دوره تاکنون در طی ۳ دوره‌ی آموزشی برگزار شده، تعداد ۱۸ نفر موفق به گذراندن این دوره شده‌اند. در سال جاری نیز ۴ نفر دانشجوی مشغول به تحصیل در این رشته هستند. بخشی از فارغ‌التحصیلان در آموزش اخلاق پزشکی سایر دانشگاه‌های کشور هم‌چون ارومیه و کرمان فعال گردیده‌اند و تحولات مؤثری را در آموزش اخلاق پزشکی دانشگاه محل فعالیت خود به‌وجود آورده‌اند. تعدادی از ایشان نیز در کمیته‌های اخلاق در پژوهش در دانشگاه‌های علوم پزشکی سنندج، تهران، بابل، شهید بهشتی و ایران همکاری دارند و به علاوه بخش قابل توجهی از ایشان علاقه‌مند و متقاضی تکمیل تحصیل خود در رشته‌ی اخلاق پزشکی در مقطع PhD گردیده‌اند.

برگزاری این دوره توانست افرادی را در این حوزه جذب و توانمند کند که هم‌اکنون هر یک بسته به حوزه‌ی فعالیت خود به بخشی از نیازهای اخلاقی در حوزه‌ی پزشکی و سلامت پاسخ می‌دهند. به‌نظر می‌رسد برگزاری این دوره توانست موجی از توجه و حساسیت به مسائل اخلاقی در علوم سلامت ایجاد کند و تقاضای گسترده و خاموش به متخصصان در این حوزه را به تقاضای صریح تبدیل نموده و زمینه را برای راه‌اندازی دوره‌های غنی‌تر هم‌چون دکترای اخلاق زیستی فراهم نماید.

- faculties. Iran J Allergy Asthma Immunol 2007; 6 (Suppl. 5): 47-51.
- 15- Mesdaghinia A, Keshavarz H, Djazayeri A, Nedjat S, Salehi A. The master of public health (MPH) program at the school of public health, Tehran University of Medical Sciences, Iran. Iranian J Publ Health 2009; 38(Suppl. 1):32-3.
- /degree-offerings/sociomedical-sciences/history-ethics-public-health (accessed in Feb 2010)
- ۱۳- لاریجانی ب، زاهدی ف، امامی رضوی س ح. تاریخچه اخلاق پزشکی در ایران. مجله دیابت و لیپید ایران ۱۳۸۵؛ ۶ : ۱۱۳-۱۲۴.
- 14- Shidfar F, Sadeghi S, Kaviani A. A survey of medical ethics education in Iran medical